

Prof. zw. dr hab. Maria Zabłocka
Katedra Prawa Rzymskiego i Prawa Antycznego
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytetu Warszawskiego

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgr. Piotra Sawickiego
pt. *Służby skarbowe w Starożytnym Rzymie w okresie Dominatu*,
Białystok 2018, ss. 280 maszynopisu

1. Temat rozprawy

Do niedawna romanści polscy zajmowali się w zasadzie tylko rzymskim prawem prywatnym. Dopiero od ok. dwudziestu lat wzrosła liczba prac poświęconych rzymskiemu prawu publicznemu. Dlatego też wybór tematu z zakresu rzymskiego prawa administracyjnego należy uznać za trafny. Niedawno powstała praca o podobnej tematyce Anny Pikulskiej-Radomskiej, jednak dotyczy ona przedstawienia podatków w poprzedniej epoce czyli Pryncypacie i, jak zaznacza sama Autorka, nie dotyczy trybu poboru świadczeń ani tym bardziej organów tego dokonujących. Rzadko też romanści polscy zajmują się epoką Dominatu i dlatego też opisanie służb skarbowych Rzymu w tym okresie jest tematem interesującym i z punktu widzenia historycznego i ewentualnie prawnoporównawczego (czy prawo współczesne skorzystało w jakiej mierze z rozwiązań wypracowanych w starożytności).

2. Podstawa źródłowa i literatura przedmiotu

Podstawa źródłowa pracy została we wstępie określona zbyt ogólnie (s. 12 i n.). Autor mówi tu jedynie o Kodeksie Theodozjańskim i Justyniańskim (nawiasem mówiąc określając je na przemian kompilacjami bądź kodyfikacjami), nie wskazuje jednak które tytuły powołanych zbiorów konstytucji dotyczą przede wszystkim omawianej materii. Nic nie pisze też o źródłach literackich, które wykorzystuje w pracy i zestawia w tzw. *Bibliografii*.

Faktycznie cytowane w pracy źródła są wystarczające, ale ich interpretacja jest co najmniej lakoniczna. Swoje wnioski konfrontuje Doktorant z dotychczasową literaturą. Wykaz powoływanych prac liczy ponad 260 wielojęzycznych pozycji. Niestety zabrakło tu kilku prac polskich autorów, które mogłyby zweryfikować lub doprecyzować poglądy Doktoranta. Są to ze starszej literatury np.: R. Kamienik, *Ucisk podatkowy i nadużycia ze strony administracji rzymskiej w ostatnich wiekach cesarstwa*, Rocznik Lubelski 14, 1971 czy J. Iluk, *Trybuty i „donativa” cesarzy rzymskich wypłacane plemionom barbarzyńskim w V i VI wieku*, Eos 73.2, 1985, zaś z nowszej np.: A. Pikulska-Radomska, *Uwagi o rzymskim fiskalizmie epoki wczesnego cesarstwa*, Studia Iuridica Torunensia 10, 2012, S. Ruciński, *Polityka fiskalna Domicjana. Zarys problematyki*, [w:] *Świat starożytny. Państwo i społeczeństwo*, Warszawa 2013.

3. Układ pracy

Praca rozpoczyna się, i słusznie, od *Wykazu skrótów* (s. 5), po czym następuje *Wstęp* (s. 6-14, gdzie Autor przedstawia cel pracy, problemy badawcze, źródła i konstrukcję rozprawy), cztery merytoryczne rozdziały podzielonych na bliżej nieokreślone i nieponumerowane jednostki, *Zakończenie* (s. 243-251) oraz *Bibliografia* (s. 252-280) podzielona na: *Źródła prawne* (s. 252-257), *Współczesne akty prawne* (s. 258), *Literatura, słowniki, encyklopedie* (s. 258-275), po czym *Źródła literackie* (s. 276-279) i *Strony Internetowe* (s.280).

We wstępie Doktorant przedstawia *cel pracy*, którym jest „przede wszystkim pomoc w ustaleniu, jak zorganizować pobór podatków w czasach współczesnych” (s. 6), oraz wykazanie „iż także instytucje rzymskiego prawa publicznego mogą mieć praktyczne zastosowanie we współczesnym świecie” (s. 7), a dopiero następnie „celem badawczym było również przeanalizowanie, jak poszczególne służby podatkowe realizowały swoje zadania” (s. 8). Takie postawienie problemu badawczego w pracy historycznej uważam za niewłaściwe, gdyż najpierw należy przedstawić na podstawie przeanalizowanych źródeł służby fiskalne w Rzymie okresu Dominatu, a dopiero następnie zastanawiać się, czy we współczesnym świecie celowe jest zastosowanie antycznych wzorców danej instytucji czy to prawa prywatnego, czy jak w tym wypadku, prawa publicznego.

Kolejny podpunkt: *Problemy badawcze*, które Autor podnosi, i zalicza do nich następujące kwestie: dokonanie właściwego podziału poszczególnych służb fiskalnych, przyporządkowanie właściwego podatku do określonej służby i z tego Doktorant wywiązał się prawidłowo, natomiast moje krytyczne uwagi dotyczące określenia podstawy źródłowej poczyniłam powyżej.

Rozdział I: *Informacje ogólne o rzymskim systemie podatkowym w okresie dominatu*, zaczyna się od przedstawienia *Zasad rzymskiego systemu podatkowego w okresie dominatu*, po czym następuje prezentacja poszczególnych rodzajów podatków, zasygnalizowany jest problem kolonatu w systemie fiskalnym Dominatu, zróżnicowanie systemu poboru podatków, nadużycia w poborze podatków, organizacja skarbu państwa (w tym budżet), zmiany w administracji skarbowej w III-V w. n. e., przegląd reform podatkowych, *communis opinio* na temat administracji fiskalnej w dominacie, Egipt jako wzorzec rozwiązań podatkowych i osobno zmiany w zakresie opodatkowania w poszczególnych prowincjach. Rozpoczynanie pracy od prezentowania zasad dotyczących systemu podatkowego w omawianym okresie uważam za poważny błąd, bo jak można mówić o zasadach nie przedstawiając, choć bardzo skrótowo, samych podatków i organów je pobierających. Również znajdujące się tu sformułowania: „poziom regulacji w zakresie podatków w okresie Dominatu należy oceniać wysoko Negatywnie należy oceniać jednak zakres zwolnień przyznanych poszczególnym osobom – s. 23” nie są, jak chce Autor, tezą, ale wnioskami z góry sformułowanymi. Dlatego też w tym zakresie konstrukcja pracy jest niewłaściwa, gdyż to co znajduje się na samym początku powinno znaleźć się na końcu jako wnioski wynikające z omówionych poprzednio problemów.

Rozdział II: *Urzędy sprawujące nadzór nad funkcjonowaniem służb skarbowych*, to przedstawienie poszczególnych urzędów zarówno o charakterze centralnym (co doprecyzowuje Doktorant dopiero w treści), jak i sprawujących nadzór w prowincjach czy miastach. Przedstawienie tych urzędów (z wyjątkiem *vindices* i *discussores*) zostało dokonane w podjednostkach mówiących o historii urzędu, organizacji i zadań. Rozdział kończy *Podsumowanie*, w którym można przeczytać nie wypływający z poprzednich rozważań wniosek „Pod względem prawnym należy ocenić wysoko jakość regulacji, ich spójność i kompletność” (s. 171) oraz „być może w przyszłości doczekamy się także przeniesienia do polskiego systemu prawnego zasady wynagradzania osób, które ujawniłyby nadużycia urzędników”.

Rozdział III: *Służby zajmujące się poborem podatków i innych przychodów*, to znów prezentacja urzędów *curiales*, *exactores tributorum*, *rationalis*, *tabularius*, *palatyni*, *susceptores*, *conductores*, *apparitores*, *beneficarii consulares*, *flagitatores*, *compulsores*, *salinatores*, *stationarii*, zawierająca informacje ogólne dotyczące tych urzędów oraz ich zadania.

W rozdział IV: *Służby pomocnicze w administracji skarbowej*, Doktorant omawia następujące urzędy: *arcarius*, *dispensatores*, *optio*, *actuaris*, *defensores civitatis*, *advocatus fisci*, *cancellarii*, *optinatores*, *peraequatores*, *rationarius*, *signatores*, *temonarius*, *librarii*,

patronus fisci, stratores, primipilaris, mensores, quaestores, cognitores, autionator, suarii, pecarii. Zagadką pozostaje, dlaczego nazwy jednych podawane są w liczbie mnogiej a innych w liczbie pojedynczej.

Zakończenie: W zakończeniu Doktorant nawiązuje do współczesnych rozwiązań organizacyjnych dotyczących administracji skargowej. Podkreśla też – na podstawie prowadzonych poprzednio rozważań – że w okresie Dominatu w Rzymie nastąpiły zmiany zakresie organizacji służb skarbowych. Niektóre z funkcji prestiżowych nabrały znaczenia technicznego. Mgr Piotr Sawicki wskazuje małą efektywność poboru podatków, co łączy z rosnącymi potrzebami finansowymi państwa, oraz z brakiem woli obywateli do obrony granic państwa. Jednocześnie jednak podkreśla, że „system podatkowy w okresie Dominatu wcale nie był do końca niewydolny i nieskuteczny. Był bardzo skuteczny a zarazem opresyjny, skoro doprowadził *curiales* do ucieczki do barbarzyńców. To polityka finansowa cesarzy była nieskuteczna i nietrafiona. Zabrakło m.in. redystrybucji wśród najbiedniejszych regionów zebranych dochodów podatkowych” (s. 249).

Praca kończy się *Bibliografią*, w której Doktorant przedstawia: *Źródła prawne* (s. 252-257), *Współczesne akty prawne* (s. 258), *Literatura, słowniki, encyklopedie* (s. 258-275), po czym *Źródła literackie* (s. 276-279) i *Strony Internetowe* (s. 280). Prawidłowy układ powinien zawierać wyliczenie w następującej kolejności: *Źródła cytowanych w pracy* z podziałem na źródła prawnicze i źródła pozaprawnicze (literackie), a dopiero potem *Bibliografia prac wykorzystanych w pracy*. Inne uwagi dotyczące samego warsztatu znajdują się w dalszej części recenzji.

Poza I rozdziałem i tzw. *Bibliografią* do układu pracy nie mam większych zastrzeżeń.

4. Uwagi krytyczne

– Doktorant nie uniknął błędu wielu młodych badaczy, a mianowicie najpierw formułuje stwierdzenie, a następnie uwiarygodnia go podając źródło, a przecież to na podstawie interpretacji źródła powinno się wywodzić dane stwierdzenie (przy każdej ze służb, o ile będzie to możliwe do potwierdzenia w źródłach, s. 8; co wydają się potwierdzać dalej podane źródła – s. 38; rozróżnienie to znajduje potwierdzenie w źródłach – 57; zgodnie z tym autor rozprawy zgadza się z definicją zawartą w *Digestach* – s. 173);

– czasami podawana jest błędna interpretacja źródeł:

np. s. 219, gdzie w C. 10,6,1 wyraźnie jest mowa o tym, że to *arcarius* udzielający zakazanej pożyczki winien zapłacić tytułem kary (a nie odszkodowania) czterokrotną wartość udzielonej pożyczki, a nie, jak chce Autor, biorący pożyczkę;

w konstytucji CTh. 7,5,1 cytowanej na s. 231 rzeczywiście mowa jest o nadużyciach *opinatores*, ale nie ma mowy, jak chce tego Autor, że zbierali oni w naturze podatki płatne na rzecz armii w prowincjach, w których nie było żadnego wojska;

co prawda urząd dekuriona w okresie Dominatu był dziedziczny, ale nie mówią nic o tym bezpośrednio źródła zacytowane przez Doktoranta (s. 175 „kolejno też, co wynika z powyższego testu [D.50,4,3.11] – zbieranie podatków było obowiązkiem dziedzicznym);

- wielokrotnie po zacytowaniu źródła Autor „kwituje” go jednym zdaniem, a czasami mini interpretację zaczyna od stwierdzenia czyli ... (np. s. 173, 218, 220); zgodnie z powyższą regulacją... lub co wynika z powyższej regulacji ... (np. s. 44, s. 231), dlatego też stwierdzenie, znajdujące się w zakończeniu, iż „oceniając jakość regulacji prawnych w okresie dominatu, należy je podsumować wysoko, są one czasami bardzo skomplikowane, co stanowi dodatkową satysfakcję przy ich analizie” (s. 243), należy uznać co najmniej za przesadne;
 - niejednokrotnie Autor powołuje źródła określone „skrótowo” Prawo/a – s. 40, 42, zarządzenie – s. 41, regulacja – s. 56, z mocy ustawy z 440 r.; bez podania formy przytaczanego źródła;
 - W rozdziale IV (*Służby pomocnicze w administracji skarbowej*) niepotrzebnie znajduje się na samym początku zapowiedź, iż Doktorant dokona krótkiej charakterystyki urzędów zajmujących się dystrybucją zebranych podatków i innych dochodów, skoro omawia w większości kompetencje urzędników zbierających podatki (*arcarius*), pełniących funkcje sądowe (*cognitor, advocatus fisci*) lub czysto techniczne (*actuarius, librarius*);
 - fragmenty dzieł Cycerona, będące nawet tłumaczeniem, powinny być cytowane tak jak tekst oryginalny, czyli nie stronami, a odpowiednimi cyframi;
-
- tłumaczenia tekstów literackich powinno się znajdować w wykazie źródeł przy danym autorze (z zaznaczeniem autora tłumaczenia), a w notach cytowane jak każde inne źródło cyframi, a nie stroną danego tłumaczenia (np. Cicero, op. cit. s. 79 – 151; Ammianus, n. 436, 446, 471, 935, 949);

– podawane są stwierdzenia bez powołania źródła np. zwolnienie przyznane przez Dioklecjana – s. 42; zdaniem Marka Aureliusza – s. 65; źródła potwierdzają dobrą wolę Konstantyna – s.148; Anastazjusz przeprowadził reformę w 498 r. – s. 167;

– wg mnie Doktorant czasami na siłę poszukuje nawiązań do czasów współczesnych oraz możliwych do wykorzystania regulacji i rozwiązań, np. podobieństwo regulacji rzymskich a działalność Komisji do spraw usuwania skutków prawnych decyzji reprivatyzacyjnych dotyczących nieruchomości warszawskich wydanych z naruszeniem prawa zawiadania, s. 103.

Dalsze uwagi:

– w bibliografii należy podać nie tylko autorów alfabetycznie, ale również ich prace winny być ułożone tytułami w porządku alfabetycznym;

– w wykazie źródeł literackich wielokrotnie brak źródeł powołanych w nocie (np. n. 934, n. 977);

– w notach należy powoływać najpierw odpowiednie źródło, a dopiero potem autora, który go omawiał (np. n. 436, 446, 449, 627, 654, 647);

– w pracy znajdują się niefortunne współczesne terminy, jak np. PKB – s. 175; , porównanie *vectigalia* do podatku VAT s. 33; podatek dochodowy – s. 37 n. 118; resort – s. 108; zaimplementować s. 171; przywiązanie poszczególnych klas do zawodów – s. 181;

– skąd się wziął Julian na s. 182, 223 – samo wskazanie źródła w odnośniku nie wystarcza (cytowanego zresztą przez podanie strony tłumaczenia!)

– niefortunne sformułowania (praca trafi do rąk osób nie tylko mających pojęcie o prawie rzymskim – s. 10); w przestrzeni metodycznej – s. 12; „były wprowadzone na tej samej ewidencji” – s. 32; czyli wysokość podatku wpływała na samą czynność prawną – s. 34; CTh. 13,11,2– Tłumaczenie tego źródła znajduje się na poprzedniej stronie rozprawy, jako tłumaczenie do C. 11,48,10 – s. 40 n. 133; prawo z 322 r. – s. 40; za przejazd określonymi obiektami budowlanymi np. mostami – s. 43; rozchód zboża – s. 72; każdy z tych urzędów miał duże grono urzędów pomocniczych – s. 91; grunty publiczne i święte – s. 93 n. 397; kopalnie purpury – s. 112; rząd nie zatrzymywał sobie całości ziemi – s. 120; troszczyli się o zdrowie i dobro organizmów miejskich – s. 153; zbiecie z topu – s. 163.

Nie rozumiem zdania: „pozory centralizacji i ujednoczenia systemu poboru podatku sprawia istnienie kodeksów prawnych w okresie Dominatu – s. 59;

Publikacja B. Sitka jest oceniana przez autora bardzo wysoko! s. 238 czy Doktorant powinien w pracy doktorskiej formułować taka ocenę artykułu profesora?;

- rozbieżności: w okresie republiki *tributum* było płacone w naturze s. 30, czy w złocie s. 31;
- drugim było *tributum* a nie był – s. 49
- *lex Vipasca* stanowiła, zawierała, a nie stanowiło, zawierało – s. 11 n. 458
- co oznacza stwierdzenie: *coloni* i *curiales* zaczęto traktować jako swojego rodzaju dziedzicznych funkcjonariuszy wojskowych? – s. 180

5. Ocena rozprawy doktorskiej

Mimo wykazanych powyżej błędów i niedociągnięć uważam, że Doktorant przedstawił oryginalne opracowanie świadczące o rzetelnej znajomości przedmiotu. Zebrał odpowiednie źródła i opracował kilkadziesiąt urzędów związanych ze służbami skarbowymi w okresie Dominatu. W literaturze polskiej brak było takiego opracowania, dlatego też praca stanowi ważny przyczynek do dalszych badań nad skarbowością starożytnego Rzymu. Odpowiada ona warunkom stawianym rozprawom doktorskim.

6. Wnioski końcowe

Na podstawie powyższych uwag i ocen uważam, że recenzowana rozprawa doktorska mgr Piotra Sawickiego stanowi oryginalne opracowanie i odpowiada wymogom art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65 poz. 595 ze zmianami) i uzasadnia nadanie Mu stopnia naukowego doktora nauk prawnych. W związku z tym wnoszę o dopuszczenie mgr Piotra Sawickiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Warszawa, dnia 28 czerwca 2018 r.